

ŞÂHNÂME'DE YER ALAN KILIÇ VE HANÇER İLE İLGİLİ KAYITLAR*

İbrahim DUMAN**

Öz: *Şâhnâme*, Ortaçağda İran coğrafyasında Farsça yazılmış manzum bir kaynaktır. Ebû'l-Kâsım Firdevsî (öl. 1020 [?]) tarafından telif edilmiştir. Aynı zamanda İran'ın milli destanı sayılmaktadır. *Şâhnâme*'de birçok konunun yanı sıra savaş ve silah tarihiyle alakalı önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu minvalde araştırmamız, ilgili eserdeki kılıç ve hançer kayıtlarının derinlemesine bir incelemesidir. Kılıç bahsinde kaynakta bulunan Hint, Yemen, Kâbil ve Anadolu kılıçları, kılıçların üretim maddesi, zehirli kılıçlar, kılıç kınları gibi kayıtlar irdelenmektedir. Ayrıca kılıç üreten ve kullanan insanları belirten kelimeler de ortaya konmaktadır. "Hançer" başlığı altında ise eserde geçen Hint, Kâbil ve Pers yapımı hançerler ile keskin hançer kayıtlarından bahsedilmektedir. Araştırmamızda *Şâhnâme*'nin Farsça neşriyle birlikte görsel malzemeler de kullanılmıştır. Bu çalışmayla eserin daha iyi anlaşılması, savaş tarihiyle ilgili kelimelerin açıklanması ve Ortaçağ silah tarihi çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Şâhnâme*, Firdevsî, silah, kılıç, hançer.

The Sword and Dagger Records in the *Shâhnâme*

Abstract: *Shâhnâme* is a collection of Persian verses written by Abu al-Qâsem Ferdowsî (d. 1020 [?]) in Iran during the Middle Ages, regarded as Iran's national epic. The *Shâhnâme* contains significant information on a variety of topics, including the history of war and weapons. Thus, our research thoroughly analyses the descriptions of the sword and dagger in this work. We study sword-related records, including those pertaining to swords made in India, Yemen, Kabul, and Anatolia, as well as the materials used in their manufacture, as well as poisoned swords and sheaths. Also disclosed are words that describe those who create and employ swords. Under the heading "dagger" there are references to both sharp daggers and records of daggers made in India, Kabul and Persia. To better understand the text, define terms linked to the history of war, and advance the field of medieval weaponry studies, apart from the Persian edition of *Shâhnâme*, this study used also visual material.

Keywords: *Shâhnâme*, Ferdowsî, arms, sword, dagger.

---

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 31.12.2021 - 29.07.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Yalova, Türkiye. E-posta: dumanlee41@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1454-3052.

Giriş

İnsan, erken devirlerden itibaren yaban hayatına ve düşmanına üstünlük sağlamak veya ticaretini yapmak için birçok silah üretmiştir. Bu silahlar arasında yer alan kılıç ve hançer, farklı kültürlerde ve coğrafyalarda eserlere konu olmuştur. Araştırmamız da İran'ın millî destanı sayılan ve XI. yüzyılın ilk yarısında Ebû'l-Kâsım Firdevsî (öl. 1020 [?]) tarafından kaleme alınan *Şâhnâme*'deki kılıç ve hançer kayıtları üzerinedir. Bu çalışmada zikredilen eserin ihtiva ettiği kılıçların ve hançerlerin isimleri, çeşitleri, aksamaları, hangi maddeden üretildikleri ve bu silahları kullananlar derinlemesine incelenecektir. Yine *Şâhnâme*'nin birçok neşri olmakla birlikte burada ilgili eserin Tahran'da yayımlanan Moskova edisyonu kullanılacaktır (Firdevsî, 2015, C. I-II).

Konumuza geçmeden önce burada Ortaçağ İran coğrafyasındaki kılıçlara ve hançerlere kısaca değinmek yerinde olacaktır. Kılıç, diğer coğrafyalarda olduğu gibi İran'da da antik devirlerden itibaren kullanılan bir savaş aletiydi. İslam öncesi İran silah kültüründe kılıçlar daha çok düz formda iken Müslüman Arap ordularının İran'ı fethi ve akabinde Türklerin İran coğrafyasında zuhur etmeleri sonucunda İran'daki kılıçların formları kavisli hale gelmeye başlamıştı. İran coğrafyasında kılıçlar kavisli forma girerken düz kılıçlardan da vazgeçilmemişti. Ortaçağda İran'da birçok kılıç çeşidinden istifade edilmekteydi. Kaynaklarda Yemânî, Hindî, Kala'î, Suleymânî, nesîbî, mirrîhî, Selmânî, muvelled, bahrî, Dımaşkî, Mısrî, Hanîfî, nerm-âhen, Rûmî, Hazarî, Rûsî, Çinî, Frengî, Keşmîrî ve 'alâî gibi birçok kılıç çeşidinden bahsedilmektedir (Duman, 2020, s. 100). Yine Ortaçağda İran coğrafyasının, kılıç ticareti ve üretimi konusunda Hindistan ve Yakınoğu ile sıkı ilişkileri bulunmaktaydı. Mezkûr ülkelerdeki kılıç ve çelik üretim merkezlerinde yerel metotların uygulanmasının yanı sıra tüccarlar ve ustalar vasıtasıyla çevre coğrafyalardaki gelişmeler bilinmekte ve onların yöntemleri de uygulanmaktaydı.

Ortaçağda hançer, namlusu eğri olup namlunun iki tarafı da keskin olan ve sivri formları da bulunan bir savaş aletiydi. Kaynaklarda İran coğrafyasında kullanılan hencer, deşne, dehre ve gadrak gibi hançer çeşitlerinden bahsedilmektedir (Duman, 2020, s. 132). Bununla birlikte eserlerde rastlamasak da daha fazla hançer türünden savaşlarda istifade edildiği düşünülebilir.

Ortaçağ İslam kaynaklarında kılıç ve hançer üretimi hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kılıç ve hançer yapımında genellikle potalarda hazırlanmış olan yumurta biçimli çelik külçeler ve karbürize edilmemiş yumuşak demirler kullanılırdı. Çelik külçeler, sıvı halde karbürize edildiği için ustalar tarafından sadece örs üzerinde dövülmek suretiyle uzatılır, kılıç ve hançer şekline getirilirdi. Bu dövme işlemi aynı zamanda çeliğin sıkılaştırılmasına yardımcı olurdu. Herhangi bir işleme tâbi tutulmamış yumuşak demirler ise genellikle

odun kömürü üzerinde karbürize edilip yine örs üzerinde çekiçle dövülerek kılıç ve hançer haline getirilirdi. Daha sonra üretilen kılıçlar ve hançerler törpülenirdi. Kırılganlıklarını azaltmak için Semerkand kumu veya senbade taşı kullanılırdı. Bu suretle kılıç ve hançer darbe aldığı anda mukavemetli olurdu. Senbade taşının da Semerkand kökenli olanı makbuldü. Kılıç ve hançerleri pürüzsüz hale getirmek için Serendib (Sri Lanka) kökenli zımparadan istifade edilirdi. Zımparalanan kılıç ve hançerler iyice parlar, göz alırdı. Kılıç ve hançerin dayanıklılığını artırmak için istenildiğinde namlunun ortasına oyuk / oluk açılırdı. Kaynaklara göre Ruslar, soğuk iklimde kılıçların kırılganlığını azaltmak için erken devirlerden beri bu yöntemi kullanırlardı (Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, 1995, ss. 185, 411; Cevherî-yi Nîşâbûrî, 2004, ss. 246, 328, 331; Abdullah-i Kâşânî, 2007, s. 237; Duman, 2019b, ss. 216-218).

Kılıç-hançer namlusuna su verme işlemi, her coğrafyada farklılık gösterebilirdi. Ortaçağ İslam kaynaklarında geçen bilgilere göre Hindistan'da kılıca su vermek için kırmızı toprak, öküz gübresi, tuz ve biraz şap veya kezzap bir araya getirilip iyice karılır, bu karışım kılıcın üzerine sürülür, sonra kılıç bu şekilde ateşe tutulur ve ısıtılırdı. Daha sonra kılıcın iki tarafı ıslak keçe ile sarılırdı. Böylece kılıç sulanmış olur ve üzeri temizlenirdi. Yine başka bir yöntemde göre namlunun sırtı sıcak çamur, tezek ve tuzdan oluşan bir karışım ile kaplanırdı. Namlu ısıtılınca karışım düşer ve cevher ortaya çıkardı (Cevherî-yi Nîşâbûrî, 2004, s. 331; Abdullah-i Kâşânî, 2007, s. 238; Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, 1995, s. 410).

Şâhnâme, manzum bir şekilde kaleme alınmış hacimli bir eserdir. Kaynağın yazarı olan Firdevsî, eserinde birçok saldırı silahı, savunma teçhizatı ve kısmen kuşatma aletlerinden bahsetmektedir. Savaş aletleri üzerine kayıtların bol olması nedeniyle araştırmanın hacmi de düşünülerek burada sadece kılıç ve hançer kayıtları detaylı bir şekilde incelenecektir.

1. *Şâhnâme*'de Bulunan Kılıç İle İlgili Kayıtlar

XI. yüzyılda İran coğrafyasında Farsça yazılan *Şâhnâme*'de kılıç silahını belirtmek için *tîg* (تِغ), *şemşîr* (شمشیر) ve *husâm* (حسام) sözcükleri geçmektedir (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 19, 34, 43, 48, 58, 59, 60, 72, 73, 83). *Tîg*¹ ve *husâm*² sözcüklerinin kılıç ile ilgili hangi anlamlara denk geldiği tam olarak

¹ Bir araştırmaya göre kaynaklarda geçen *tîg* kelimesi, kılıcın tamamını değil sadece kılıcın namlusunu belirtir (Nicolle, 1982, C. I, s. 50). Bununla birlikte görüşümüze göre *tîg* sözcüğü, kılıç yerine de kullanılmaktadır. *Şâhnâme*'de geçen *tîg-i Hindî* kayıtları, Hint kılıçlarını simgelemektedir.

² David Nicolle'a göre kaynaklarda geçen *husâm* kelimesi, kılıcın sivri ucunu belirtmek için kullanılır (Nicolle, 1982, C. I, s. 49). Bununla birlikte başka bir araştırmada ise *husâm* sözcüğü, kılıç olarak zikredilmektedir (Manouchehr M. Khorasani, 2010a, s. 182).

bilinmemektedir. Bununla birlikte *şemşîr* kelimesinin Fars süvari kılıcını belirttiğine dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Ortaçağ savaş sanatları üzerine önemli bir eser telif eden Fahr-i Mudebbîr (öl. XIII. yüzyıl), Türk süvari kılıcı *karaçori*³ ile *şemşîr* kılıcını karşılaştırıp, süvarilerin *şemşîr* kılıcı taşımaları gerektiğini zikretmektedir (Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 369; Duman, 2020, s. 108).

Şemşîr kelimesi, Farsçada genellikle bütün kılıçları isimlendirmek için kullanılır. Yapılan araştırmalara göre bu terim, İslam öncesi İran coğrafyasında da vardı. Dolayısıyla *şemşîr* kelimesinin Pehlevicede birbirine yakın telaffuzları bulunan *şamşer*, *şafşer* ve *şufşer* gibi farklı yazılış versiyonları da bulunmaktaydı. Yeni Farsça ile bu sözcükler, *şemşîr* olarak sabitlenmişti. Yine İslam öncesi İran coğrafyasında düz kılıçlar revaçtaydı. Bu kılıçlara da genel ad olarak *şemşîr* denmekteydi. Khorasani'ye göre XI. yüzyılda Selçukluların Horasan ve İran'a girmeleriyle Orta Asya silah kültür havzasına ait olan kavisli kılıç tipolojisi, İran ve Yakındoğu'daki düz kılıçların formunu etkilemiştir. Böylece özellikle İran'daki kılıç formu giderek kavisli hâle gelmeye başlamıştır. Kavisli kılıçların İran'daki kullanımları, İlhanlılar (1256-1353) ve Timurlular (1370-1507) ile zirveye çıkmıştır (Manouchehr M. Khorasani, 2019, ss. 246-248). Bizim görüşümüze göre ise kavisli kılıcın İran coğrafyasına Abbâsîler (750-1258) devrinde IX. yüzyılda orduda görevlendirilen Türk gulamlar sayesinde getirilmesi de mümkündür. Ortaçağ İslam dünyasındaki kılıçlar üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen David Alexander da bizimle aynı görüşü paylaşmaktadır (Alexander, 2001, s. 205). Bununla birlikte İran'daki saha araştırmalarımızda Ortaçağ dönemine ait bir *şemşîr* kılıcına rastlamasak da bu kılıcın XVI.-XIX. yüzyıllar arasında aktif olarak kullanıldığı İran ve diğer ülkelerdeki müze koleksiyonlarından anlaşılmaktadır. *Şemşîr* hakkında krş. (Zaky, 1965, s. 281).

Şâhnâme'de birçok kılıç türünü belirten kayıtlar da geçmektedir. Mesela *şemşîr-i Hindî* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 66, 74, 91), *tîg-i Hindî* (a.g.e., ss. 117, 169, 180 vd), *tîg-i Hind* (a.g.e., s. 124), *tîg-i Rûmî* (a.g.e., s. 1125), *tîg-i Yemen* (Firdevsî, 2015, C. II, s. 1294) ve *Kâbilî-tîg* (a.g.e., s. 1879) gibi kılıç çeşitlerinden eserde bahsedilmektedir⁴. *Şemşîr-i Hindî*, *tîg-i Hindî* ve *tîg-i Hind* gibi kayıtlar, Hint kılıçlarını simgelemektedir. Ortaçağ'da birçok coğrafyada meşhur olan Hint kılıçları⁵, Fahr-i Mudebbîr'e göre kılıçların en keskini, en iyisi ve asiliydi (Fahr-

³ Ortaçağ İslam dünyasında özellikle Türk süvarileri tarafından kullanılan *karaçori* kılıcı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Duman, 2019a, ss. 71-86).

⁴ Fahr-i Mudebbîr *Âdâbu'l-Harb* ve *'ş-Şecâ'a* isimli eserinde kılıç çeşitlerini zikrederken Hindî, Rûmî ve Yemen kılıçlarından da söz etmektedir (Fahr-i Mudebbîr, 1967, s. 258).

⁵ Ortaçağ'da Hint kılıçlarının birçok çeşidi vardı. Bu kılıçların en ünlüsü ve pahalısı *belârek* (بلارك) çeliğinden yapılırdı. Bu çeliktan üretilen en iyi kılıç da *belârek-i şâhî*

i Mudebbîr, 1967, ss. 258-259; Göksu, 2015, s. 195). *Tîg-i Rûmî* ve *tîg-i Yemen* kayıtları, sırasıyla Anadolu kökenli ve Yemen menşei kılıçları⁶ belirtmektedir. *Kâbilî-tîg* ise Ortaçağ'da önemli bir hançer ve kılıç üretim merkezi olan Kâbil şehrinde imâl edilen kılıçları belirtmek için kullanılmaktadır. *Şâhnâme*'deki bu kayıtlardan Firdevsî'nin yaşadığı Ortaçağ İran coğrafyasında farklı ülkelerde üretilen birçok kılıç çeşidinden⁷ istifade edildiği anlaşılmaktadır.

Figür 1. XIII. yüzyıla ait bir *Şâhnâme*'den ellerinde kılıç olan süvari figürleri, İran, Reza Abbasi Museum (Tahran, İran), nr. 383, (Yazarın Arşivi).

Şâhnâme'de kılıçların hangi maddelerden yapıldığına dair bilgiler de vardır. Mesela *pûlâd-tîg* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 75, 599, 1061) ve *tîg-i pûlâd* (a.g.e., ss. 152, 209 vd) kayıtları, çelikten imâl edilmiş kılıçları belirtmektedir. Ortaçağ'da kılıçlar genellikle çelikten ve dövülmüş-işlenmiş demirden

idi. Kalitesi çok yüksek olduğundan fiyatı 100 altın dinara eşitti (Cevherî-yi Nişâbüri, 2004, s. 327, 329; Duman, 2020, s. 101-102). Yine İlhanlı ordusu da Hint kılıçlarından istifade etmekteydi (Uyar, 2020, s. 145). Hint kılıçları için ayrıca bk. (Bakır, 1997, s. 574).

⁶ Ortaçağ'da Yemen kılıçları da çok tercih edilmekteydi. Bu kılıçların çeşitleri vardı. Mesela *es-San 'â'î* kılıcı, piyadeler içindi ve kısaydı. Özellikle Araplar, bu kılıçları çok kullanırlardı (İbnü'l-Mücâvir, 1996, s. 42; Bakır, 1997, s. 574). Yine Yemen kılıçları hakkında bk. (Göksu, 2015, ss. 195-196). Yemen, tarih boyunca önemli bir kılıç üretim merkeziydi (Alexander, 2001, s. 200).

⁷ Ortaçağ İslam kaynaklarında geçen kılıçları karşılaştırmak için bk. (Zaky, 1953-1954, ss. 365-379).

yapılmaktaydı⁸. Tarihte demir madeni bir süre odun ateşi üzerinde karbürize (çelikleştirme) edilmesine rağmen bu yöntem ile karbon miktarının arzulanan düzeyde ayarlanmasının güç olması ve çeliğin bünyesinde *cüruf*⁹ kalıntılarının yüksek seviyede bulunması gibi sebeplerle başka metotlar üzerinde çalışıldı. İnsanoğlunun maden işleme sahasındaki birikimleri ve demirin yüksek sıcaklıklarda eritilebilmesi sayesinde *pota çeliği* keşfedildi. *Pota çeliği*, topraktan yapılan pota kalıpları içinde demir sıvı hâldeyken birtakım bitkisel, madenî ve hayvansal maddelerle karıştırılarak belli bir süre soğumaya bırakılması şeklinde imâl edilen bir çelik türüydü (Feuerbach, 2002, s. 221; Duman, 2020, s. 185). Böylece çeliğin saflaşması ve *cüruf* barındırmaması sağlandı. Bu çelik türünün nasıl hazırlandığı ve üretildiği konusunda Ortaçağ İslam kaynakları ayrıntılı bilgiler vermektedir. Birçok kaynakta *pota çeliği* tarifleri bulunmaktadır¹⁰.

Eserde kılıç renkleri ile ilgili veriler de bulunmaktadır. Mesela mor renkli (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 72, 73) ve elmas renkli (a.g.e., ss. 152, 944) kılıçlardan dizeler arasında bahsedilmektedir. Bununla birlikte kılıçların renkleri, namlusundaki cevherlerin özellikleri ve namlu işlenirken meydana gelen kimyasal tepkimelerden ileri gelmesi mümkündür.

Figür 2. XV. yüzyıla ait bir *Şâhnâme*'den ellerinde kılıç olan süvari figürleri, İran veya Hindistan, The Metropolitan Museum of Art (New York, ABD), nr. 20.120.238.

⁸ Yine Farsça kaynaklarda geçen *govherî*, *govherdâr*, *âbdâr* ve *âb-dâde* kelimeleri de karbürize edilmiş demir anlamlarına gelmektedir (Manouchehr M. Khorasani, 2010b, s. 252).

⁹ *Cüruf*, madenin işlenmesi sırasında yabancı maddelerin yüzeye çıkması sonucu oluşan atıktır (Feuerbach, 2002, s. 221).

¹⁰ Ortaçağ İslam kaynaklarında yer alan pota çeliği tarifleri hakkında bk. (Duman, 2020, ss. 190-193).

Şâhnâme'de namlusuna zehir sürülmüş kılıçlar *tîg-i zehr-âbgûn* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 162, 941, 950), *tîg-i zehr-âbdâr* (a.g.e., ss. 178, 916, 971) ve *tîg-i zehr-âb-dâde* (a.g.e., ss. 903, 904, 1187) kayıtları ile belirtilmektedir. Ortaçağ savaş sanatında düşmanı bertaraf etmek için kılıcın ucuna zehir sürülmesi, sıkça rastlanan bir durumdur. Böylece savaşçı, karşısındaki düşmanını küçük bir sıyrıklıkla yaralasa dahi onu öldürmeyi başarabilmekteydi.

Ortaçağ İslam dünyasında telif edilen manzum çalışmalarda savaş aletlerini dizelerde belirtirken mecazi anlamlara da başvurulmuştur. XI. yüzyılda eserini yazan Firdevsî de bu metodu uygulamıştır. Nitekim Şâhnâme'de kılıç silahını belirtmek için *ebr* (ابر), *âhen* (آهن), *pûlâd* (پولاد), *elmâs* (الماس), *âbdâr* (آبدار), *perend* (پرند), *perend-âver* (پرند آور) ve *neheng* (نهنگ)¹¹ kelimeleri mecazi anlamda kullanılmıştır¹².

Kaynakta kılıç veya hançer kını anlamında *niyâm* (نیام) kelimesi, sık bir şekilde geçmektedir (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 123, 163, 206). Altın süslemeli kılıç-hançer kını olarak *zerrîn-i niyâm* kayıtları da eserde mevcuttur (a.g.e., ss. 91, 95, 180 vd). Altın süslemeli kınların hükümdar veya nüfuzlu kişiler için üretildiği düşünülmektedir.

Şâhnâme'de kılıç kullanan kişileri belirtmek için birçok sözcük kullanılmaktadır. Mesela *şemşîr-zen* (Firdevsî, I, 2015, ss. 69, 160, 232), *tîg-zen* (a.g.e., ss. 148, 158, 222 vd), *tîg-dâr* (a.g.e., ss. 443, 668), *şemşîr-dâr* (a.g.e., ss. 510), *şemşîr-keş* (a.g.e., ss. 745, 1130) ve *şemşîr-bâz* (Firdevsî, 2015, C. II, s. 1471) kelimeleri kaynakta geçmektedir.

Yine yukarıdaki bilgilerin yanı sıra eserde kılıç yapımında emeği geçen ustaları belirtmek için de birkaç bilgiye rastlanmaktadır. Örneğin demirci anlamında *âhen-ger* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 37, 600) ve çelik ustası anlamında *pûlâd-ger* (a.g.e., ss. 37, 623) kayıtlarından Şâhnâme'de bahsedilmektedir.

2. Şâhnâme'de Bulunan Hançer İle İlgili Kayıtlar

Kaynakta hançer silahını belirtmek için *hencer* (خنجر) ve *deşne* (دشنه) kayıtları geçmektedir (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 51, 63, 64, 281). *Hencer* ve *deşne* arasında hançer formu olarak hangi farklılıkların bulunduğu bilinmemektedir.

Eserde birçok hançer çeşidinden bahsedilmektedir. Mesela *hencer-i Kâbilî* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 74, 170, 388), *hencer-i Hinduvân* (a.g.e., ss. 384, 572, 657), *hencer-i Hindevî* (Firdevsî, 2015, C. II, s. 1285) ve *hencer-i Pârsî* (a.g.e.,

¹¹ Biz de bazı dizelerde *neheng* kelimesinin kılıç anlamında kullanıldığını tespit ettik (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 202, 206).

¹² Muhammed Huseyn-i Hasanzâde, Şâhnâme'de savaş aletlerini belirtmek için kullanılan mecazi anlamdaki kelimeler üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmıştır (Muhammed Huseyn-i Hasanzâde, 2007, ss. 107-138).

s. 1399) kayıtları, *Şâhnâme*'de yer almaktadır. *Hencer-i Kâbilî*, önemli bir hançer üretim merkezi olan Kâbil şehrinde imâl edilmiş hançerleri belirtmektedir. *Hencer-i Hinduvân* ve *hencer-i Hindevî* kayıtları, Hint menşeli hançerleri kastetmektedir¹³. *Hencer-i Pârsî* ise İran (Pers) yapımı hançerleri simgelemektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Firdevsî'nin yaşadığı XI. yüzyıl İran'ında birçok silah ekolüne mensup hançer türleri kullanılmaktaydı¹⁴. Bununla birlikte farklı ekollere ait olan bu hançerlerin arasında nasıl bir farklılık bulunduğu hakkında elimizde bilgi mevcut değildir.

Şâhnâme'de hançer silahını belirten mecazi anlamlı sözcükler de bulunmaktadır. Mesela eserde geçen *ejdehâ* (اژدها) kelimesi, hançer silahını simgelemektedir (Muhammed Huseyn-i Hasanzâde, 2007, s. 122). Ortaçağ İslam dünyasında yazılan birçok edebî eserle birlikte *Şâhnâme*'de de silah anlamında kullanılan mecazi kelimelerin varlığı bu örnekle bir kez daha anlaşılmaktadır.

Eserde hançerlerin renklerinden de söz edilmektedir. Örneğin su renkli cevhere sahip hançer anlamında *hencer-i âbgûn* (Firdevsî, 2015, C. I, ss. 62, 96, 138) ve *âbgûn-hencer* (a.g.e., ss. 62, 600, 662) kayıtları eserde belirtilmektedir. Daha önce kılıç bahsinde de değinildiği gibi kaynaklarda geçen hançer renklerinin, namlu cevherinin sahip olduğu özelliklerden ve demirin-çeliğin işlenme aşamasında uğradığı kimyasal tepkimelerden dolayı oluşması muhtemeldi.

Ortaçağ İran'ında telif edilen kaynakta kaliteli ve keskin hançerleri ifade etmek için *hencer-i âbdâr* (a.g.e., s. 171) ve *hencer-i âb-dâde* (a.g.e., s. 607, 876) kayıtları mevcuttur. *Âbdâr* ve *âb-dâde* kelimeleri, Farsçada su verilmiş çeliği veya namluyu¹⁵ belirtmektedir. Bu şekilde hançerin kesici etkisi ve darbelere karşı dayanıklılığı artmaktaydı.

¹³ *Şâhnâme*'nin yazıldığı XI. yüzyılda İran coğrafyasında kullanılan Hint hançerleri, Safevîler (1501-1736) devrinde de İran coğrafyasında tercih edilmekteydi (Erdoğan, 2019, s. 195).

¹⁴ Yine araştırmalara göre Ortaçağ İslam dünyası bünyesinde farklı coğrafyalara ait hançer çeşitleri de vardı (Nicolle, 2004, s. 736).

¹⁵ Ortaçağ'da birçok coğrafyada birbirinden farklı çeliğe veya namluya su verme işlemi uygulanmaktaydı. Mesela Hindistan'da kılıç-hançer namlusuna şu şekilde su verildi: Kırmızı toprak, öküz gübresi, tuz ve biraz şap veya kezzap karıştırılırdı. Bu karışım kılıcın üzerine sürülürdü. Sonra kılıcın üzerindeki karışımın yarım parmak kadarı temizlenirdi. Kılıç bu şekilde ateşe tutulur ve ısıtılırdı. Daha sonra kılıcın iki tarafı ıslak keçe ile sarılırdı. Böylece kılıç sulanmış olur, üzeri temizlenirdi (Cevherî-yi Nişâbüri, 2004, s. 331; Duman, 2019b, s. 217). Yine başka bir kaynağa göre namluya şu şekilde su verildi: Namlunun sırtı sıcak çamur, tezek ve tuzdan oluşan bir karışım ile kaplanırdı. Namlu ısıtılınca karışım düşer ve cevher ortaya çıkardı (Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, 1995, s. 410).

Figür 3. Büyük Selçuklu veya Gazneli dönemine ait hançer, XI.-XII. yüzyıl, Doğu İran, Sotheby's Collection.

Sonuç

Ortaçağ İslam dünyasında yazılan en kapsamlı manzum eserlerden birisi olan *Şâhnâme*'nin muhtevasında birçok savaş aleti zikredilmektedir. Bu savaş aletlerinin içinde kılıç ve hançer de bulunmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Şâhnâme*'deki kılıç ve hançer kayıtları, dönemin silahlarını belirlememiz açısından bize büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu anlamda eserde geçen Hint, Yemen, Anadolu ve Kâbil kılıçlarının Ortaçağ'da İran coğrafyasında kullanıldığını diğer kaynaklarla da kıyaslayarak pekiştirmiş oluyoruz. Yine Kâbil kılıçlarından kaynakta bahsedilmesi oldukça önemli bir bilgidir. Bu kılıç türüne birçok kaynağın değinmediğini biliyoruz¹⁶. *Şâhnâme*'de kılıçların çelikten üretildiğine dair verilerin ve kılıçları imâl eden, kullanan şahısları belirten kelimelerin tespit edilmesi oldukça mühimdir.

Eserde geçen Hint, Kâbil ve Pers (İran) yapımı hançer kayıtlarından Ortaçağ'da İran coğrafyasında çeşitli hançer türlerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle diğer kaynaklarda az rastlanan Kâbil ve Pers hançerlerinden bahsedilmesi önemlidir. Kaynakta bu hançerlerin özellikleri detaylı olarak verilmese de isimlerinin geçmesi bize kritik ipuçları sağlamaktadır.

Nihayetinde çalışmamız *Şâhnâme*'deki kılıç ve hançer kayıtlarına üzerinedir. Bu araştırmayla manzum bir eser olan *Şâhnâme*'nin daha iyi anlaşılması, silah tarihini ilgilendiren terimlerin açıklığa kavuşturulması ve silah tarihi literatürüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

¹⁶ Mesela Ortaçağ silah tarihi için mühim bilgiler barındıran ve şimdiye kadar elimizden geçen cevahirnamelerde, coğrafya eserlerinde ve seyahatnamelerde Kâbil kılıçlarından bahsedilen bir kayıta rastlamadık.

Kaynakça

- Abdullah-i Kâşânî. (2007). *'Arâ'isu'l-Cevâhir ve Nefâ'isu'l-Atâ'ib* (İ. Afşâr, Neşr.). Tahran. (1385).
- Alexander, D. (2001). Swords and Sabers during the Early Islamic Period. *Gladius*, XXI, 193-220.
- Bakır, A. (1997). Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi. *Belleten*, LXI(232), 519-595.
- Cevherî-yi Nîşâbü'rî. (2004). *Cevâhir-nâme-yi Nizâmî* (İ. Afşâr, Neşr.). Tahran. (1383).
- Duman, İ. (2019a). Ortaçağ İslâm Dünyasında Kullanılan Karaçori Kılıcı Hakkında Bazı Düşünceler. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, IV, 71-86.
- Duman, İ. (2019b). Ortaçağ Silâh Tarihi Araştırmalarında Cevâhir-nâmelerin Önemi. *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 208-223.
- Duman, İ. (2020). *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*. İstanbul.
- Ebu'r-Reyhân Birûnî. (1995). *el-Cemâhir fi'l-Cevâhir* (Yûsuf el-Hâdî, Neşr.). Tahran. (1374).
- Göksu, E. (2015). *Türk Kültüründe Silah*. İstanbul.
- Erdoğan, E. (2019). *Safevi Devleti'nin Askeri Teşkilatı*. İstanbul.
- Fahr-i Mudebbîr. (1967). *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a* (A. S. Hânsarî, Neşr.). Tahran. (1346).
- Feuerbach, A. (2002). *Crucible Steel in Central Asia: Production, Use and Origins* (Basılmamış Doktora Tezi). University College London. London.
- Firdevsî. (2015). *Şâh-nâme* (C. I-II) (Moscow Edition). Tahran: Hermes Publisher.
- İbnü'l-Mücâvir. (1996). *Târîhu'l-Müstebsir* (M. H. Muhammed, Neşr.). Kahire.
- Manouchehr M. Khorasani. (2019). İran Shamshir'inin (Şimşir) Tarihi. T. Akay ve S. Tekir (Ed.), *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç* içinde (ss. 245-272). İstanbul.
- Manouchehr M. Khorasani. (2010a). *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*. Tübingen.
- Manouchehr M. Khorasani [Menûchehr Moştâk-i Horâsânî]. (2010b). Tabaka-bendî-yi Fûlâd-i Cevher-dâr Ber-esâs-i Nushehâ-yi Hattî. *Mecelle-yi Mutâla'ât-i İrânî*, 18, 243-282. (1389).
- Muhammed Huseyn-i Hasanzâde. (2007). Rezm-i Ebzârâ-yi Mecâzî Der-Şâh-nâme. *Kâvîş-nâme (Mecelle-yi 'İlmî-Pejûheşî-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Yezd)*, 14, 107-138. (1386).
- Nicolle, D. (1982). *The Military Technology of Classical Islam* (C. I) (Basılmamış Doktora Tezi). The University of Edinburgh. Edinburgh.
- Nicolle, D. (2004). Silâh. *EF*, XII(Supplement), 734-746.
- Uyar, M. (2020). *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara.
- Zaky, A. Rahman. (1953-54). Islamic Swords in Middle Ages. *Bulletin de l'Institut d'Egypte*, XXXVI(1), 365-379.
- Zaky, A. Rahman. (1965). On Islamic Swords. *Studies in Islamic Art and Architecture in Honour of Professor K.A.C. Creswell* içinde (ss. 270-291). Cairo.